

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Δ. ΗΜΕΛΛΟΣ

Αμπελουργικά της Νάξου

ΠΕΡΙΛΗΨΗ: Τὰ λήμματα ἀμπέλια χαμάδια καὶ δεδρήσα περιλαμβάνονται σὲ διαθήκη, δημοσιευμένην ἀπὸ τὸν γράφοντα καὶ τὸν δ. φ. Στέφανον Ψαρρᾶν μὲ ἀρ. 27 στὸν ἐκδοθέντα 2^{ον} τόμον τῶν νοταριακῶν πράξεων τοῦ νοταρίου Φιλοτίου παπα-Στεφάνου Ἀρώνη. Ἔχει γίνῃ λόγος γι' αὐτὰ παλαιότερα σὲ μελέτημα τοῦ Ἰ. Κ. Προμπονᾶ στοῦ τευχος τῶν «Ναξιακῶν Γραμμάτων», ἀρ. 18. Στὸ κείμενον ἐπιχειρεῖται ἀποτίμηση τῆς σημασίας τῶν ὄρων μὲ βάση γραπτὰς πηγὲς ἀλλὰ καὶ ἐπιτόπιες ἔρευνες.

Λέξεις κλειδιά: ὕλικος βίος, ἀμπελουργία, Νάξος

Ὁ Νάξιος καθηγητὴς Ἰ. Κ. Προμπονᾶς (ἐφεξῆς Πρ.) δημοσιεύει στὸ τευχος τῶν «Ναξιακῶν Γραμμάτων», ἀρ. 18, ἐνδιαφέρον μελέτημα μὲ τὸν τίτλον «Ἀμπέλια χαμάδια καὶ δεδρήσα στὸν Δανακὸ τὸ 1745¹». Τὰ μνημονευθέντα ἀνωτέρω δύο λήμματα ([ἀμπέλια] χαμάδια καὶ δεδρήσα) περιλαμβάνονται σὲ διαθήκην, ποὺ εἶναι τῶρα δημοσιευμένη ἀπὸ τὸν γράφοντα καὶ τὸν ἐπίσης συμπολίτην δ. φ. Στέφανον Ψαρρᾶν μὲ ἀρ. 27 στὸν ἐκδοθέντα 2^{ον} τόμον τῶν νοταριακῶν πράξεων τοῦ Νοταρίου Φιλοτίου παπα-Στεφάνου Ἀρώνη (ἐφεξῆς Ἀρώνης Α΄, Β΄). Τὸ δεύτερο λῆμμα δεδρήσα φέρεται ἐκ παραδρομῆς ὡς προπαροξύτονο (δένδρησα) ἀντὶ τοῦ παροξύτονου (δενδρήσα, δενδρήσ(ι)α), τὸ ὁποῖον ὀρθῶς διορθώνει ὁ Πρ.

Γιὰ τὴν ἱστορίαν σημειῶνω ὅτι στὸν κώδικα φέρεται τὸ λῆμμα, μὲ τρόπο μάλιστα πολὺ εὐδιάκριτον, ὡς δενδρίσα (παροξύτονο) καὶ μὲ ι (ἰῶτα). Τὸ ι θὰ μπορούσε νὰ διατηρηθῇ στὴν ἔκδοση χωρὶς νὰ θεωρῇται ἐσφαλμένη γραφή. Κατὰ τὸν γλωσσολόγον καθηγητὴν Ν. Ἀνδριώτην ἡ κατάληξη -ήσιος πρέπει νὰ

1. Ναξιακὰ Γράμματα 18, Ἰανουάριος-Μάρτιος 2016, σ. 7-10.

γράφεται με η, ἐπειδὴ προέρχεται ἢ ἀπὸ τὸ λατινικὸν -ensis ἢ ἀπὸ λέξεις τοῦ τύπου ἐτήσιος κ.λπ., ἐνῶ ἄλλοι γράφουν τὴν κατάληξη με ι (-ίσιος), ἐπειδὴ τὴν θεωροῦν ξενικῆς (λατινικῆς) προελεύσεως καὶ ἔτσι τὴν ἀπλογραφοῦν². Ἡ ἐπιναφορὰ τῆς, ἃς ποῦμε, παραδοσιακῆς καταλήξεως -ήσιος (με η) κρίθηκε προτιμότερη, ἀλλὰ ὁ ἀναβιβασμὸς τοῦ τόνου στὸ δημοσιευόμενον ἔγγραφο ἀπὸ τὴν παραλήγουσαν στὴν προπαραλήγουσα θὰ καθιστοῦσε τὴ λέξη δυσνόητη καὶ δυσερμήνευτη.

Σχετικὰ τώρα με τὴν σημασίαν τῶν δύο λέξεων, ἡ ὁποία κυρίως ἐνδιαφέρει, οἱ ἐκδότες παρατηροῦν στὸ ἐπισυναπτόμενον τοῦ τόμου γλωσσάριον ὅτι με τὸ «δεδρήσα» (τελικῶς δεδρήσα) φαίνεται ὅτι νοοῦνται «κλήματα ἀπλωμένα σὲ κληματαριᾶς σὰν δένδρα», καὶ με τὸ χαμάδια «γερασμένα ἀμπέλια». Ὁ Πρ. παρατηρεῖ: α') ὡς πρὸς τὸ ἀμπέλια δεδρήσα: «εἶναι τὰ κλήματα ποὺ ἀναρριχῶνται ἐπάνω στὰ δέντρα. Αὐτὰ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐδήλωναν με τὴν λ. ἀναδενδράς» (παρατίθεται κατ' ἐπανάληψιν ἡ λέξη, ὅπως ἐρμηνεύεται ὡς ἄνω σὲ διάφορα ἰδίως λεξικά, λέξη ποὺ «ἔχει ἐπιβιώσει στὴ νέα Ἑλληνικὴ με τοὺς τύπους ἀναδενδράδα [ΙΛ s.v.] καὶ με ἀπλολογία ἀναδενδράδα» (γρ. ἀνεντράδα). Προστίθεται: «ἀπὸ τὸ ἀναδενδράδα καὶ τὴν κατάληξη -ήσιος ἔχει σχηματισθῇ τὸ ἐπίθετο ἀναδενδραδήσιος, ποὺ σημαίνει ὁ προερχόμενος ἀπὸ ἀναδενδράδα, βλ. σταφύλια ἀναδενδραδήσα (Ἀνδρος). «Τὸ Ναξιακὸ δεντρήσα ἔχει σχηματισθῇ με τὴν ἴδια κατάληξη...» καὶ ἔτσι «τὸ δεντρήσα καὶ ὡς πρὸς τὴν κατάληξιν καὶ ὡς πρὸς τὴν σημασίαν ἀντιστοιχεῖ στὸ ἀναδενδραδήσιος τῆς νέας Ἑλληνικῆς καὶ σημαίνει κλήματα ἀμπελιοῦ ἀναρριχημένα πάνω σὲ δέντρα».

Ἐδῶ θὰ ἤθελα πρὶν εἰσελθῶ στὸ κύριο μέρος τοῦ θέματος νὰ ἐπαναλάβω τὸ γνωστὸν ἄλλωστε ὅτι ἡ προσφυγὴ στὴν κατάληξιν ἀντὶ ὡς συνήθως στὸ θέμα πρὸς ἐνίσχυση μιᾶς ἀποδεικτικῆς ἐτυμολογικῆς διαδικασίας σὲ ὠρισμένες περιπτώσεις εἶναι γλωσσικὰ θεμιτὴ. Στὴν προκειμένη ὅμως περίπτωσιν δὲν φαίνεται νὰ ὀδηγῇ καὶ σὲ πολὺ ἀξιόπιστον ἀποτέλεσμα, με δεδομένον ὅτι τὰ νεοελληνικὰ ἐπίθετα με τὴν κατάληξιν -ήσιος εἶναι καὶ πολλὰ καὶ ποικίλων σημασιῶν, ὅπως φαίνεται καὶ στὴν μηχανὴν ἀναζήτησεως Google.

Μία ἄλλη παρατήρησις, ποὺ θεωρῶ σημαντικὴ, εἶναι ὅτι τὸ ἐπίθετο δενδρήσα με τὴν σημασίαν ποὺ ἐπιδιώκεται νὰ τοῦ ἀποδοθῇ παρουσιάζεται γιὰ πρώτη φορὰν, ὅσον ἐγὼ τουλάχιστον γνωρίζω, στὸ ἐκδεδομένο τώρα Ναξιακὸν ἔγγραφο τοῦ 1725. Ὑπάρχει καὶ μία ἀκόμη φορὰ στὰ νεώτερα χρόνια καταγραμμένον σὲ χειρόγραφον τοῦ ΙΛ τῆς Ἀκαδημίας ἀπὸ τὴ Χίο: «Δενδρήσια κλήματα», σημειώνεται, «τὰ στηριζόμενα ἐπάνω στὰ δένδρα κλήματα, τὰ δενδροκλήματα,

2. Βλ. σχετικῶς *Κωνσταντίνου Μηνᾶ*, Παρατηρήσεις στὴ Γραμματικὴ τῆς Νεοελληνικῆς, Ἀθήνα 2008, σ. 154.

οί ἀναδεδράδες»³. Ἡ λ. δενδρήσιος τελικὰ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ λήμματα ποὺ περιέχονται στὴν λεξικογραφικὴν ὕλην τοῦ ὑπὸ ἐκδοσὴ 6^{ου} τόμου τοῦ ΙΑ τῆς Ἀκαδημίας, στὴν ὁποία θὰ προστεθῇ τὼρα καὶ τὸ παλαιότερο μαρτυρημένο λῆμμα ἀπὸ τὸ ἐκδοθὲν ἀνωτέρω ἑγγραφο Φιλοτίου Νάξου. Μαρτυρεῖται καὶ στὸ ἔργον τοῦ Στράτη Μυριβήλη Ἡ ζωὴ ἐν τάφῳ⁴. Τὸ μόνο λεξικογραφικὸν ἔργον ποὺ περιέχει τὴν ιδιωματικὴν λ. δενδρήσιος, προερχόμενὴν ἀπὸ τὴ Χίον, ὅπως ἀνωτέρω, εἶναι τὸ Ἀντίστροφο Λεξικὸ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς τῆς Ἀναστασιάδη-Συμεωνίδη⁵. Ὅτι τὸ ἐπίθετο δενδρήσιος παράγεται ἐτυμολογικὰ μὲ τὸν πρὸ ἀπλὸν τρόπον ἀπὸ τὸ οὐσιαστικὸ δένδρον καὶ τὸ παραγωγικὸν ἐπίθημα -ήσιος (κατ' ἄλλους -ίσιος) εἶναι, νομίζω, αὐτονόητο.

Ἡ ἄποψη τὼρα ὅτι πρόκειται γιὰ «κλήματα ἀπλωμένα σὲ κληματαριᾶς σὰν δένδρα» εἶναι, νομίζω, συζητήσιμη. Αἰτία αὐτοῦ εἶναι ὅτι ὡς ἀναδεδράς δὲν νοεῖται μόνον ἢ ὡς ἄνω περιγραφομένη ἀλλὰ καὶ ἡ πασίγνωστη κληματαριά, κρεβατίνα, ἢ ὁποία ἀναρριχᾶται ὄχι σὲ δένδρον, ἀλλὰ ὡς δένδρον φαινομένη ἢ ἴδια ἀναρριχᾶται καὶ μακρὰν ἄλλων δένδρων στηρίζεται σὲ κατασκευαζόμενο δίκην κρεβατιοῦ ἱκρίωμα ἀπὸ ξύλινου ἢ καὶ μεταλλικοῦ ὕλικου. Τοῦ λόγου τὸ ἀληθὲς διαπιστώνεται εὐκόλως καὶ ἀπὸ ἓνα φευγαλέο βλέμμα στὰ σοβαρὰ λεξικά τῆς Νέας Ἑλληνικῆς καὶ τὰ σχετικὰ ἐγχειρίδια. Ἰδοὺ καὶ σχετικὰ δείγματα. Κατὰ τὸ ἑγκύριον Φυτολογικὸν Λεξικὸν τοῦ Γενναδίου «ἀναδεδράδες ὀνομάζονται αἱ ἄμπελοι αἱ στηριζόμεναι ἐπὶ δένδρων, κατ' ἐπεκτασὶν δὲ καὶ αἱ στηριζόμεναι εἰς ἐπὶ τούτῳ κατασκευασμένα ἱκρίσματα (κρεβατίνες)». Κατὰ τὸ δημοσιευμένο ΙΑ τῆς Ἀκαδημίας, λ. ἀναδεδράδα, εἶναι «ἄμπελος στηριζομένη ἐπὶ δένδρου ἢ ἱκρίματος κ.λπ. (βλ. καὶ κατωτέρω).

Μαζὶ ὅμως μὲ δενδρήσα (ἄμπελια) δίδονται ὡς προικῶς καὶ χαμάδια (ἄμπελια), ὅπως ἔχω προδηλώσει, γιὰ τὰ ὁποῖα ὁ Πρ. ἀποφαίνεται ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι γερασμένα ἄμπελια, ὅπως δηλ. ἔχει ὑποστηριχθῇ ἀπὸ τοὺς ἐκδότες τοῦ ἐγγράφου, ἀλλὰ τὰ κλήματα ἄμπελιοῦ, ποὺ σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ δεντρήσα βρίσκονται χάμω, ποὺ ἔρπουν στὸ ἔδαφος, αὐτὰ ποὺ κεῖνται στὸ ἔδαφος, σὲ ἀντιδιαστολὴν προφανῶς μὲ αὐτὰ ποὺ εἶναι πάνω στὰ δέντρα. «Μὲ τὰ χαμάδια ἄμπελια συγγενεῦσιν ἀλλὰ δὲν ταυτίζονται τὰ χαμάμπελα, τὰ ἔχοντα μικρὸν

3. ΙΑ Ἀκαδημίας, χφ. 731, σ. 135.

4. Σ. Μυριβήλη, Ἡ ζωὴ ἐν τάφῳ, Ἀθῆναι 1956 (Ἑστία), σ. 103.

5. Βλ. Ἄννας Ἀναστασιάδη-Συμεωνίδη, Ἀντίστροφο Λεξικὸ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 438, λ. δεντρίσιος (μὲ ι). Ἡ τάση τῆς γραφῆς μὲ ι ἐπισημαίνεται καὶ στὸ Χρηστικὸ Λεξικὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

6. Π. Γ. Γενναδίου, Λεξικὸν Φυτολογικόν, ἐν Ἀθῆναις 1914, σ. 112.

ὕψος κλήματα», ὅπως γιὰ τὰ τελευταῖα παρατηρεῖ ὁ Φαίδων Κουκουλές⁷.

Ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ προβῶ σὲ μερικὲς διαπιστώσεις καὶ ἐκτιμήσεις. Χαμαδιῶν ἀμπελιῶν καλλιέργεια καὶ μάλιστα συστηματικὴ γίνεται καὶ γίνονταν π.χ. στὴν Σαντορίνη. Ἐκεῖ τὰ ἀμπέλια σύρονται ἐπὶ τῆς γῆς, γιὰ νὰ προφυλάσσονται ἀμέσως ἢ καὶ ἐμμέσως ἀπὸ τοὺς ἐπικρατοῦντες ἰσχυροὺς ἀνέμους καὶ γιὰ ἄλλους λόγους, κλιματολογικοὺς καὶ ἐδαφολογικοὺς, ποὺ εὐνοοῦν τὴν εὐδοκίμησίν των.⁸ Τέτοια ἀμπέλια καλλιεργοῦνται καὶ σήμερα ἢ λίγο παλαιότερα περισσότερον στὴν Νάξο, κυρίως ὅμως στὴν πεδινή, ὅπου τὰ ἐδάφη εἶναι ἀμμόδη, ὅπως π.χ. στὴν περιοχὴ τοῦ Κάμπου (Πολιχνιοῦ κ.λπ.). Ὑπάρχει καὶ παλαιὰ μαρτυρία ἀπὸ τὸν Tournefort, Γάλλον φυσιοδίφη, περιηγητὴ, γιατρὸ καὶ ἰδίως βοτανολόγον ὀξυδερκὴ καὶ νηφάλιον. Γράφει, χωρὶς βέβαια νὰ προσδιορίζῃ καὶ τὴν ἐπὶ μέρους περιοχὴ. «Οἱ Νάξιοι, ὡς γνήσια παιδιὰ τοῦ Βάκχου, καλλιεργοῦν τὴν ἄμπελο μὲ φροντίδα, παρ' ὅλο ποὺ τὴν ἀφήνουν νὰ σέρνεται στὸ ἐδαφος ἕως ὅκτῳ ἢ ἐννέα πόδες μακριὰ ἀπὸ τὸν κορμὸ της. Αὐτὸ κάνει τὰ σταφύλια νὰ ξεραίνωνται πολὺ ἀπὸ τὸν ἥλιο, ὅταν ἔχη μεγάλες ζέστες καὶ νὰ σαπίζουν ἀπὸ τὴ βροχὴ πὺδ εὐκόλα ἀπὸ ὃ,τι στὴ Σαντορίνη, ὅπου τὰ κλήματα ἀναπτύσσονται σὰν δενδρύλλια»⁹.

Καὶ περαιτέρω: α') Ἡ περιοχὴ τοῦ Δανακοῦ, ὅπως καὶ ἄλλες, Κωμιακῆς κ.λπ., παρὰ τὶς περὶ τοῦ ἀντιθέτου ἀντιρρήσεις στὰ ἐρωτήματά μου μερικῶν σημερινῶν ἀμπελουργῶν, δὲν ἐξαιροῦνται ἀπὸ τὴν ὑπαρξή, ἔστω καὶ περιορισμένα, χαμαδιῶν ἀμπελιῶν, ὅπως διεπίστωσα ὁ ἴδιος εφ' ἑαυτοῦ (Αὐγούστος 2016) ἀπὸ ἐπιτόπιαν ἐρευνάν μου. β') Στὰ χαμάδια ἀνήκουν ὠρισμένα μόνον εἶδη κλημάτων (ποταμίσις κ.ἄ.) καὶ ὄχι ὅλα τὰ καλλιεργούμενα εἶδη. Ὁ κίνδυνος νὰ σαπίζουν πολλὰς φορὲς τὰ σταφύλια ποὺ ἐφάπτονται μὲ τὸ ἐδαφος εἶναι ὑπαρκτός. γ') Τὰ κλήματα ἀμπελιῶν γηρασμένων ἢ παραμελημένων ἐλλεῖπει κλαδεύσεως καὶ γενικώτερα περιποιήσεως δημιουργοῦν κλάδους, κλάδες (κλήματα) μεγάλου μήκους¹⁰. Ὑπὸ τὸ βάρος τῶν σταφυλιῶν καθὼς τὰ τελευταῖα ὠριμάζουν,

7. Φαίδ. Κουκουλέ, ΒΒΠ 5, 1952, σ. 282.

8. Βλ. σχετικῶς Νικολάου Ι. Βαρβαρίνου, Ἀμπέλια, κρασιά καὶ οἰνοποιεῖα, στὸ Ἰωάννης Μιχ. Δανέζης, Σαντορίνη, Θήρα, Θηρασία, Ἀσπρονήσι, ἠφαίστεια, Ἀθήνα 2001, σ. 488-489 καὶ κυρίως Σταυρούλας Κουράκου, Σαντορίνη, Ἱστορικὸ οἰνοπεδίο, σ. 71 κέξ. (Οἱ ἀμπελιές, Μαρτυρία φυτικῆ ἀποικισμοῦ).

9. Joseph Pitton de Tournefort, Ταξίδι στὴν Κρήτη καὶ τὶς νήσους τοῦ Ἀρχιπελάγους 1700-1702. Ἀπὸ τὸ ἔργο Relation d' un voyage du Levant, Μετάφραση-Εἰσαγωγή Μάκης καὶ Μυρτῶ Ἀπέργη, Σχόλια Μάκης Ἀπέργη - Εἰρήνη Λυδάκη, Ἡράκλειο 2003, σ. 232 (Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης) πρβλ. καὶ Κουράκου, Σαντορίνη, ὅ.π., σ. 80.

10. Συνήθως μὲ κατάλληλο κλάδεμα τὰ κρατοῦν σὲ χαμηλὸ σχετικῶς ὕψος καὶ ἔτσι τὰ προφυλάσσουν ἀπὸ τὸ νὰ ἀπομασχαλισθοῦν ἀπὸ ἰσχυροὺς ἀνέμους. Στὴν Τήνο «τὰ ἀμπέλια

τὰ κλήματα αὐτὰ ἐλλείψει μάλιστα κάποιας ὑποστηλώσεως, ἀφοῦ εἶναι παραμελημένα, κλίνουν καὶ σύρονται μαζί με τὸν καρπὸν τῶν χάμω στῇ γῇ καὶ ἔτσι γίνονται χαμάδια. Τέτοια ἀμπέλια παραμελημένα, τὰ ὁποῖα ἐλλείψει κλαδεύσεως καὶ λοιπῆς περιποιήσεως θὰ μπορούσαν νὰ ἔχουν κλήματα συρόμενα στὸ ἔδαφος, ἀναφέρονται ὄχι πολὺ σπάνια στὰ νοταριακὰ ἐγγραφα μετὰ κατάλληλους χαρακτηρισμούς, ὅπως ἀμπέλι: «ἔρημον ἢ ἔρημον καὶ ἀγεώργητον»¹¹, «παλαιά-μπελο ἄγριο»¹², «ἀγριάμπελο»¹³ ἢ «ἀγριάμπελο ξαμπέλισμα»¹⁴ κ.λπ.

Πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς περισσότερον πιθανόν, κατὰ τὴν ἄποψή μου, ὅτι ὁ νοτάριος ἐχρησιμοποίησεν τὸν ὅρον δενδρήσα γιὰ τὰ ἀμπέλια, ποὺ βρίσκονται σχετικῶς ψηλὰ ἀπὸ τὸ ἔδαφος, «χάμω», καὶ ἐχαρακτήρισε μετὰ ἀντιθετικὸν τρόπον τὰ ἄλλα κλήματα ὡς χαμάδια, ὡς φυτὰ δηλ., ὅπως θέλω νὰ πιστεύω, μετὰ χαμηλὸ κάποτε ἀνύπαρκτον ὕψος πρεμνῶν. Ἡ ἐκτίμηση ἢ δική μου πάντοτε εἶναι ὅτι τὰ μικροῦ ὕψους κορμοῦ ἀμπέλια, ποὺ μετὰ τὰ σχετικῶς ὑπερυψωμένα κλήματα χαρακτηρίζονται ὡς χαμάμπελα, συμπίπτουν μετὰ τὰ χαμάδια (πρβλ. καὶ τὴν ὁμόρριζή λ. «χαμίτης» ὡς κατωτέρω).

Ἄς προστεθῇ ἐδῶ τί σχετικῶς καταλαβαίνει ὁ ἐγκριτος γλωσσολόγος Ἄνθιμος Παπαδόπουλος. Χαμάμπελα, γράφει, εἶναι «ἡ χαμηλὴ ἄμπελος κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀναρριχωμένην, τὴν κληματαριά» (Πόντος) καὶ ἀκόμη ἡ «παρηκμασμένη ἄμπελος» (Ροχοῦδι Καλαβρίας)¹⁵.

Κατὰ τὸν καθηγητὴν Γλωσσολογίας Κωνσταντῖνον Μηνᾶν «χαμαμπέλιον, τό, ἀμπέλι μετὰ μικροῦ ὕψους κλήματα ἢ κατὰ τὸν Carac. γέρικο ἀμπέλι»¹⁶.

Υπάρχει καὶ προσθήκη στὸ τέλος τοῦ μελετήματος τοῦ Πρ., στὴν ὁποίαν σημειώνεται ὅτι στὴν «ἀρχαιότητα τὸ ἀναρριχώμενον κλῆμα ἀμπελιοῦ δηλώνεται μετὰ τὶς λέξεις υἱὸς καὶ υἱή (=κόρη)» κατὰ τὶς μαρτυρίες τοῦ Ἡσυχίου, τὶς

τὰ φυτεύουν στὰ ριζὰ τῆς πεζούλας, γιὰ νὰ 'ναι προστατευμένα ἀπὸ τὸ βορριὰ (Ἀλέκου Ε. Φλωράκη, Τήνος, Λαϊκὸς πολιτισμὸς, Ἀθήνα 1971, σ. 106).

11. Ἀρώνης Α', ἀρ. 93.

12. Ἀρώνης Β', ἀρ. 161. Συνιστᾶται: «νὰ τὸ καλλιεργήσουν, νὰ τὸ κάμουν ἀμπέλι, ἤγουν νὰ τὸ καταβολεύσουν τὲς ρίζες ποὺ βρεθοῦν μέσα ὡς ἐργάται καλοὶ καὶ ἀμπελουργοὶ ἄσκοι κατὰ τὴν τάξιν τῶν αὐτῶν ἀγριαμπέλων· νὰ τὸ δουλεύσουν, νὰ τὸ καλλιεργήσουν, νὰ τὸ κάμουν ἵνα ἀρέσουν κάθε καλοῦ γεωργοῦ» [ἡ τελευταία φράση τυπικὴ] κ.ἄ.

13. Ἀρώνης Β', ἀρ. 82, 110.

14. Ἀρώνης Β', ἀρ. 119.

15. Ἀνθ. Παπαδόπουλος, Ἱστορικὸν λεξικὸν τῆς Ποντιακῆς διαλέκτου 2, 1961, λ.

16. Ἡ γλῶσσα τῶν δημοσιευμένων μεσαιωνικῶν ἐλληνικῶν ἐγγράφων τῆς Κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας, Ἀθήνα 2003 (ἐπανεκδ.) λ. Ὁ Carac., ποὺ κάνει λόγὸ γιὰ γέρικο ἀμπέλι, εἶναι τὸ Girolamo Caracausi, Lessico Greco della Sicilia e dell' Italia meridionale (secoli X-XIV, Palermo 1990).

όποιες παραθέτει, και ὅτι «προφανῶς ἡ ἄμπελος θεωρήθηκε ὡς ὁ γιὸς ἢ ἡ κόρη τοῦ δέντρου». «Ἡ ἀντίληψη αὐτὴ εἶναι ἤδη Μυκηναϊκή», ἀφοῦ «σὲ πινακίδα τῆς Κνωσοῦ» καταγραφόμενα κλήματα ἀμπελιοῦ δηλώνονται μὲ τὴ λ. υἱήφες», ἐνῶ ὑπάρχει καὶ ἰδεόγραμμα, ποὺ «παριστάνει ἓνα κλῆμα ποὺ ὑψώνεται ἀπὸ μιὰ γλάστρα καὶ ὑποστηρίζεται ἀπὸ μιὰ ὑποτυπώδη κρεβατίνα».

Ἐν προκειμένῳ ἀφοῦ δηλώσω ὅτι εἶμαι ἄσχετος μὲ τὰ Μυκηναϊκά, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Πρ. ποὺ τὰ γνωρίζει πολὺ καλά, ἐπιθυμῶ νὰ προβῶ στὶς ἐξῆς παρατηρήσεις: α') Οἱ «γλῶσσες τοῦ Ἑσυχίου καὶ οἱ Μυκηναϊκὲς εἰδήσεις, ὅπως παρουσιάζονται, ἀναφέρονται βέβαια στὸ ἀμπέλι ἀλλὰ δὲν φαίνεται νὰ βοηθοῦν νὰ ἐννοήσωμε τί ἀκριβῶς περιγράφουν, ὁλόκληρον κλῆμα, μέρος του; κ.λπ. Γιὰ νὰ ἀντιληφθῇ κανεὶς σαφέστερα τὰ πράγματα, πρέπει νὰ καταφύγῃ στὸν Θεσσαλονίκης Εὐστάθιον, τὸν μεγάλον ἱεράρχην καὶ φιλόλογον τοῦ 12^{ου} αἰῶνος, ὅπως ἀμέσως κατωτέρω.

β') Τὸ σχῆμα τοῦ ἰδεογράμματος, ὅπως τουλάχιστον τὸ ἀντιλαμβάνομαι ἀπὸ τὴν περιγραφὴν του, δὲν παριστᾷ κλῆμα ἀναρριχώμενον σὲ δένδρον. Εἶναι ἀπλῶς κλῆμα κρεβατίνας, ποὺ ὑποστηρίζεται, ὅπως ἀνωτέρω ἔχω ἀναφέρει.

γ') Θεωρῶ ἀπίθανον τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι εἶναι προφανὲς ὅτι θεωρήθηκε «ἡ ἄμπελος ὡς ὁ γιὸς ἢ ἡ κόρη τοῦ δέντρου», στὸ ὁποῖο ἀναρριχᾶται, ἂν αὐτὸ σημαίῃ ἡ χρησιμοποιούμενη φράση. Καὶ αὐτὸ ἐπειδὴ λογικῶς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι ἓνα δένδρον, ἄγριον ἢ ἡμερον, ἔχει ὡς γιὸν ἢ κόρην ἓνα φυτὸν (τὸ κλῆμα τοῦ ἀμπελιοῦ), τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει καμμίαν σχέση μὲ τὴν φυτικὴν του ἰδιομορφία. «Γιοὶ» καὶ «κόρες» ὑπάρχουν ἀλλ' αὐτὰ εἶναι τὰ ἴδια τὰ κλήματα, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ τὸ ἴδιο πρέμνον, ποὺ εἶναι ἡ μητέρα των, ὅπως τὸν κορμὸν αὐτὸν σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς κλάδους ἢ μᾶλλον τοὺς καρποὺς ὁ Εὐστάθιος ἀποκαλεῖ *μητέρα*¹⁷, ποὺ θὰ μπορούσε σύμφωνα μὲ τὰ σημερινὰ δεδομένα καὶ κατὰ τὸν Κουκουλέν πάντοτε νὰ ἀποκαλῆται δημωδῶς «μάννα»¹⁸.

Τὰ ἐκ τοῦ κορμοῦ (τῆς μητέρας) ἐκφυόμενα κλήματα εἶναι, ὅπως εἶναι πολὺ γνωστὸν στὴ Νάξον, δύο εἰδῶν: τὰ ἀρσενικά, ποὺ παράγουν ἐλάχιστα ἢ καὶ μικροῦ μεγέθους σταφύλια, καὶ τὰ θηλυκά, ποὺ δίνουν πλούσια συγκομιδὴν.

17. Ὁ Εὐστάθιος ἀναφερόμενος στὸ ἔργο τοῦ πνευματικοῦ γράφει: «καὶ ἀμπέλοις μὲν ἐκκλησιαστικαῖς ἐπαφίσει ζῶα κατατρώγοντα τὰς μητέρας αὐτοῖς καρποῖς» (Opuscula 261, 18), *Φαίδωνος Ι. Κουκουλέ*, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ λαογραφικά 1, 1950, σ. 266. Ὁ Κουκουλὲς παρατηρεῖ ὅτι τὴν ὀνομασίαν μητέρα δικαιολογεῖ ὁ Εὐστάθιος σὲ ἐπανειλημμένα χωρία, τὰ ὁποῖα ὁ Κουκουλὲς παραθέτει σὲ ὑποσημείωση (βλ. σχετικῶς).

18. Ὁ Κουκουλὲς, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει ἀρκετὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν ὀνομασία, παρατηρεῖ σχετικῶς: «νῦν πολλαχού μάννα λέγεται ὁ κορμὸς τοῦ δένδρου ἢ τοῦ κλήματος ... οὐδέποτε δὲ μητέρα» ... «ὁμοίως κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα μάνναν ἐκάλουν τὸν κορμὸν τοῦ κλήματος». Τὸ μητέρα δέχεται ὡς ἓνα ἐξελληνισμὸν τοῦ Εὐσταθίου. Πρβλ. καὶ *Αἰσχύλου*, Πέρσαι 614-615.

Ἐξ αἰτίας τοῦ λόγου αὐτοῦ οἱ ἀμπελουργοὶ φροντίζουν κατὰ τὸ κλάδεμα τῶν ἀμπελιῶν νὰ ἀφαιροῦν κόπτοντας τὰ ἀρσενικὰ κλήματα, ποὺ δὲν ἀποδίδουν. Ἡ ἀντίληψη περὶ ἀρσενικῶν καὶ θηλυκῶν δὲν εἶναι μόνον Ναξιακή. Ὁ Ἰ. Θ. Κακριδῆς καταγράφει σχετικὴ μαρτυρίαν ἀπὸ τὴν Κορινθίαν τὸ 1924, ποὺ ἔχει ὡς ἑξῆς: «ἀρσενικὸ κλῆμα λέγεται, ὅταν παράγη μικροὺς βότρους ἀλλ' ἐκλεκτοῦς. Θηλυκὸ κλῆμα τὸ παράγον πολλὰς καὶ μεγάλας σταφυλάς». Περαιτέρω σημειώνει: «γεργάριο κλῆμα παράγον πολλὰς καὶ μεγάλας σταφυλάς, πρβλ. συνών. θηλυκόν· τὸ ἀντίθετον: ἀρσενικόν»¹⁹. Ὁ ὀλίγον εὐφάνταστος ἐρευνητὴς θὰ μπορούσε ἀσχολούμενος μὲ τὰ παλαιότερα νὰ τὰ παραβάλλῃ μὲ τὰ νεώτερα, γιὰ νὰ τὰ κατανοήσῃ καλύτερα.

Καὶ γιὰ νὰ ἐπανελθῶ στὸ πραγματολογικὸν στοιχεῖον, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ προηγούμενα, ἀναδενδράδες εἶναι τριῶν κυρίως κατηγοριῶν κλήματα: α') Τὰ ἀναρριχώμενα σὲ διάφορα δένδρα κυρίως μάλιστα ἄγρια, ὅπως οἱ δρυῖδες, οἱ βελανιδιές, τὰ πλατάνια ἀλλὰ καὶ ἡμερα, ὅπως οἱ καρυδιές, οἱ συκιές κ.ἄ. Τὰ κλήματα αὐτὰ ἔχουν συνήθως ξεφύγει ἀπὸ τὰ κυρίως ἀμπέλια καὶ θὰ ἔλεγε κανεὶς ἀναπτύσσονται μόνον τῶν μὴ ἐλεγχόμενα πλήρως ἀπὸ τοὺς ιδιοκτῆτες τῶν. β') Τὰ ἀναρριχώμενα σὲ ἡμερα δένδρα κλήματα, δένδρα μάλιστα ποὺ καλλιεργούμενα ὅπως τὰ λοιπὰ κλήματα τοῦ ἀμπελιοῦ καρποφοροῦν συνήθως πρῶτα. Ἐτοὶ ἀπαλάσσονται μὲ τὴν συγκομιδὴν ἀπὸ τοὺς καρποὺς τῶν καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον δὲν βλάπτεται ἡ παραγωγὴ τῶν ἀπὸ τὰ φυλλώματα τῶν ἀναδενδράδων ποὺ τὰ σκιάζουν καὶ γ') τὰ ἀναρριχώμενα ἀλλὰ ἀπλωνόμενα μὲ τὴ φροντίδα τῶν ἀμπελουργῶν καὶ στηριζόμενα ἐπὶ τεχνητῶν ἱκριωμάτων, ξυλίνων ἢ καὶ μεταλλίνων, ποὺ συνήθως, ιδίως τὰ ξύλινα, κατασκευάζουν οἱ ἴδιοι. Τὰ ἱκριώματα αὐτὰ σὲ ἀπλὴ μορφή κατασκευάζονται ὡς εἶδος κρεβατιοῦ μὲ ξύλα, δίκην δοκῶν, ποὺ ἐμπηγνύονται σὲ ὑπερυψωμένες αἰμασιές (ξερολιθιές) διαφορετικοῦ ὕψομετρικοῦ ἐπιπέδου, τῶν ὁποίων ἡ κατασκευὴ συνθιζέται στὴν ὀρεινὴ μάλιστα Νάξο ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλα νησιά. Ὁ Φ. Κουκουλῆς σημειώνει περιληπτικὰ ἀπὸ τὴν Κύνθο γιὰ τὴν κρεβατίνη: «κλῆμα παρὰ τοὺς τοίχους τῶν ἀμπελῶνων μὲ μεγάλους κλάδους²⁰ πυργουλιᾶς». Ἀπὸ τὴν Ἠπειρον ἔχομεν τὴν περιγραφὴν

19. ΙΛ, χφ. 1098, σ. 112 (Τρίκαλα Κορινθίας). Βλ. καὶ ρ. ἀρσενικεύω (ἀρσενικεύω), Πάρος κ.ἄ., ποὺ σημαίνει «ἐπιδίδω, αὐξάνομαι ἄνευ καρποφορίας ἐπὶ φυτῶν Πάρος: Ἀρσενίκεψε τὸ μπαμπάκι-τὸ σουσάμι καὶ δὲν ἔκαμε τίποτε. Ἀρσενίκεψαν οἱ ντομάτες. Συνών. ἀρσενικιάζω». (Ι Λ, λ. ἀρσενικεύω, πρβλ. καὶ *Νίκου Χρ. Ἀλιπράντη*, Λεξικὸ τῶν ἰδιωμάτων καὶ τῶν ἐγγράφων τῆς Πάρου, Ἀθήνα 2001, λ. ἀρσενικεύω. Τὸ γεργάριο τοῦ κλήματος συνδέεται πιθανότατα μὲ τὸ ἐπίθετο *γεωργερός*, ποὺ σημαίνει ἀγρὸς ποὺ παράγει πολλοὺς καρποὺς, ὁ εὐφορος, ΙΛ, λ.).

20. ΚΛ, χφ. 714, 56.

αυτῆς τῆς κατασκευῆς: «Ξυλίνη κατασκευὴ ἐν εἵδει πύργου, ἐφ' ἧς ἡ ἄμπελος ἐκτείνει τοὺς κλάδους, ὥσπερ ἀναδενδράς»²¹ κ.ἄ.

Γιὰ διαφόρους λόγους, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ ὁ εὐκολώτερος ἀερισμὸς καὶ ὁ ἀνετώτερος καταυγασμὸς ἀπὸ τὸ ἥλιακὸν φῶς, ποὺ παρεμποδίζουν τὴν ἀνάπτυξη βλαπτικῶν γιὰ τὸ σταφύλι μικροοργανισμῶν, τὰ τελευταῖα συντείνουν στὸ νὰ εἶναι εὐφορώτερο τὸ κλῆμα παρὰ τοὺς τοίχους σὲ σχέση μετὰ τὰ λοιπὰ φυτὰ ἐνὸς ἀμπελώνα. Αὐτὸς ὁ τελευταῖος λόγος εὐνοεῖ τὴν δημιουργίαν τῶν τεχνητῶν ἀναδενδράδων. Οἱ ἀναδενδράδες αὐτὲς τώρα δίδουν τὴν αἴσθησιν τοῦ δένδρου, εἶναι ἀμπέλια δενδρήσα (<δένδρον + παραγ. κατάλ. -ήσιος) καὶ γι' αὐτὸ ὑπάρχουν μαρτυρίες καὶ μάλιστα παλαιότερες καὶ νεώτερες. Ὁ Ρωμαῖος γεωπόνος Columella (1^{ος} αἰ. μ.Χ.) π.χ. γράφει (σὲ μετάφρ.): «Ἔχω διαπιστώσει ὅτι ὑπάρχουν διάφορα εἶδη ἀμπελιῶν σὲ ἐπαρχίες ἀλλὰ ἀπὸ ὅσο προσωπικὰ γνωρίζω ἐκεῖνα ποὺ μοιάζουν μετὰ μικρὰ δέντρα καὶ στέκονται ὄρθια ἀπὸ μόνον τῶν σὲ ἓνα μικρὸ κορμὸ χωρὶς ὑποστήριξιν θεωροῦνται ἰδιαίτερος ἀποδεκτά»²². Ἐνῶ «ὁ τύπος ποὺ ἔρχεται τελευταῖος σὲ ἐκτίμησιν εἶναι τὸ ἀμπέλι ποὺ ἀναπτύσσεται ὀριζόντια στὸ ἔδαφος καὶ ὁ ὁποῖος προσκβάλλει ἀπὸ τὸν κορμὸ, ἀπὸ τὸ σημεῖο ποὺ αὐτὸς ἐκβάλλει ἀπὸ τὴ γῆ καὶ ἀπλώνεται σὲ ὅλο γύρω τὸ ἔδαφος»²³.

Προκειμένου νὰ στηριχθοῦν τὰ περὶ τῆς υπάρξεως τῶν ἀναδενδράδων ἀναφερόμενα, ἐννοῶ στὴν περίπτωσιν ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ, ὁ Πρ. δέχεται ὅτι μετὰ τὴν ἐτυμολογίαν τὰ ἀμπέλια «ποὺ κεῖνται στὸ ἔδαφος» σὲ ἀντιδιαστολὴ «προφανῶς» πρὸς «αὐτὰ ποὺ εἶναι πάνω στὰ δένδρα». Ἡ σύγκρισις (ἀντιδιαστολή) αὐτὴ δὲν ἀποκλείεται νὰ ἰσχύη, θέλω ὅμως νὰ δηλώσω ὅτι δὲν εἶναι καὶ προφανὴς ἢ ὅτι εἶναι καθ' ὑπόθεσιν. Ἐπικαλοῦμαι τὴν μαρτυρίαν τοῦ Εὐστα-

21. ΚΛ, χφ. 420, 55.

22. Columella, De re rustica 5, 4 (σημειῶνω τὸ «μοιάζουν μετὰ μικρὰ δένδρα»).

23. Ὁ π. Ἰδὸν πῶς λεπτομερῶς ἀλλὰ σαφέστατα ὁ Γεννάδιος περιγράφει τὰ πράγματα, ποὺ συνδέονται καὶ μετὰ τὴν κλάδευσιν τῆς ἀμπέλου, τὴν ὁποίαν ἐντάσσει στὸ τρίτον σύστημα, τὴν λεγομένην στρωτὴν κλάδευσιν. Τὸ σύστημα αὐτὸ ἐφαρμόζεται «παρ' ἡμῖν» γράφει, «εἰς τινὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου Πελάγους καὶ συνίσταται εἰς τὸ νὰ μορφοῦται ἡ ἄμπελος σχεδὸν ἄνευ κορμοῦ καὶ μετὰ πολλῶν, μακρῶν καὶ ἐρπόντων κλάδων. Ἡ μέθοδος αὕτη συνήθως ἐφαρμόζεται εἰς τόπους ἀνεμώδεις καὶ εὐδοκιμεῖ εἰς γαίαν ξηράν, ἔχει δὲ τὸ πλεονέκτημα ὅτι προφυλάσσει τοὺς βλαστοὺς καὶ τὸν καρπὸν ἀπὸ τοὺς σφοδροὺς ἀνέμους καὶ ἐπιτρέπει τὴν διὰ τοῦ ἐγχωρίου ἀρότρου καλλιέργειαν τοῦ ἔδαφους... Ἐν Ἠλείᾳ... σήμερον ἐτι ἀπαντῶσιν ἀμπελώνες, εἰς τοὺς ὁποίους ἐκτοτε ἐφαρμόζεται ἡ στρωτὴ κλάδευσις». Ἡ ὀρεινὴ Νάξος πάντως, ἐπαναλαμβάνει, δὲν περιλαμβάνεται σ' αὐτοὺς τοὺς τόπους, ὅπου ἡ «γενικώτερον ἐφαρμοζομένη κλάδευσις» (ὅπως σὲ πολλοὺς ἄλλους τόπους) εἶναι ἡ σκιαδοτὴ. Ταύτην ἀναφέρων ὁ Κολουμέλας λέγει ὅτι τὴν προκρίνει πάσης ἄλλης μεθόδου. Διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς μεθόδου ταύτης ἡ ἄμπελος ἀποκτᾷ μορφήν μικροῦ δένδρου, οὗτινος ὁ κορμὸς εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον βραχύς» (σ. 76-77).

θίου Θεσσαλονίκης, ό όποίος χρησιμοποιεί τήν όμόρριξη πρός τό χαμάδι λέξη *χαμίτης*: *ἄμπελος*, συνηθέστερον *χαμίτις* (ἄμπελος)²⁴, πού κατά τήν έρμηνείαν πού δίνει «*έλέγετο ή χαμαί κειμένη*»²⁵. «*Διό και πρός διαφοράν ἄμπελος χαμίτης έλέγετο ή χαμαί κειμένη*». Τό πρός διαφοράν δέν αναφέρεται σέ καμμιάν άναδενδράδα, δηλ. σέ κλήμα πού εἶναι πάνω σέ δένδρα αναρριχημένο, άλλα σέ κλήματα πού βρίσκονται σχετικά ψηλότερα, ύποστηλωμένα ύπό *καμάκων*, πασσάλων. «*Κάμαξ δέ ξύλον όρθόν ύπανέχον συνήθως πολλαχοῦ τοῖς γεωργοῖς ἄμπελον...* Γίνεται δέ παρὰ τό κάμνειν τῷ βάρει, ή και συγκέκοπται άπό τοῦ καλάμαξ, ώς καλάμοις άνεχομένων τῶν κλημάτων. Έοικε δέ και ή τῶν καμάκων αὔτη χρῆσις πολλή παρὰ τοῖς παλαιοῖς εἶναι», επιλέγει ό Ευστάθιος²⁶.

Υπάρχει τέλος και μία άλλη, μοναδική και αὐτή, μαρτυρία άπό τήν Άνδρον, σύμφωνα μέ τήν όποίαν σέ πωλητήριον έγγραφον τοῦ 1673 γίνεται λόγος γιά περιβόλι στήν περιοχήν τοῦ χωριοῦ Λαρδιᾶ «*μέ σκαμίνα, σκυκίς, άμυγδαλιές και δεντρικά κλήματα*»²⁷. Τί ακριβῶς σημαίνει δεντρικά εἶναι, νομίζω, δύσκολο νά προσδιορισθῇ μέ κάποιαν ασφάλειαν. Το βέβαιον εἶναι ότι στήν ἴδια περιοχήν και πέραν αὐτῆς αναφέρονται νοταριακά έγγραφα μέ σχετικές πράξεις, στίς

24. Κατά τόν λεξικογράφον τῆς Σούδας (10^{ος} αἰ. μ.Χ.): «*χαμίτις: όνομα ἄμπελου*».

25. Μέ τήν ἴδιαν ακριβῶς όρολογία προσδιορίζει κατά τόν 16^{ον} αἰ. τήν «*χαμίτην ἄμπελον*» («*χαμίτης ἄμπελος ή χαμαί κειμένη*») ό Κερκυραῖος λόγιος Ματθαῖος Δεβαρῆς στή περίφημη ύπομνήματά του στίς παρεκβολές εἰς Όμηρον τοῦ Ευσταθίου (βλ. Κατάλογος δειγματικῶς τῶν ἐν τοῖς Ευσταθίου εἰς τήν Όμήρου Ἰλιάδῃ και Οδύσσειαν ύπομνήμασιν εκφερομένων χρησίων, διᾶ Ματθαίου τοῦ Δεβαρῆ παρεκβληθεῖς και συγκεφαλαιωθεῖς, Leipzig 1828 (και φωτοτ. έκδ. 1960. Γιά πρώτη φορά εκδόθηκε τό 1550). Ἡ παλαιότερη πάντως μνεία τοῦ όρου «*χαμίτις*» φαίνεται νά εἶναι ή παραδιδόμενη στή Βυζαντινᾶ Γεωπονικά, πού άντλοῦν τήν ὕλην των άπό παλαιότερες πηγές. Ό λόγος ειδικά περι τοῦ χρόνου κλαδεύσεως τοῦ κλήματος: «*τῷ αὐτῷ μηνί (ένν. ό Ἰανουάριος) κλαδεύειν χρῆ και τήν χαμίτην ἄμπελον όξυτάτοις δρεπάνοις ήμέρας και ώρας εὐδινάς*» (βλ. Κασσιανοῦ Βάσσου Σχολαστικοῦ, περί γεωργίας έκλογαί, Γ΄, 1, 1 έκδ. Beckh, 1994, Teubner). «*Τῷ Ἰανουαρίῳ μηνί χρῆ και τὰς αναδενδράδας κλαδεύειν*» (δ.π., Γ΄1, 1). Τά χωρία αὐτά προέρχονται ειδικώτερα άπό τὰ παλαιότερα συγγράμματα τοῦ Βάρωνος και τῶν Κυντιλίων. Ἡ νεώτερος μεταφραστής τοῦ πρώτου κειμένου μεταφράζει «*τήν χαμίτην ἄμπελον*» ώς «*χαμηλά κλήματα*» (βλ. Γεωργικόν Δελτίον Ὑπουργείου Γεωργίας, τευχ. Β΄, Ἀπρίλιος - Ἰούνιος 1930, ἐν Ἀθήναις 1930, σ. 60).

26. Βλ. τό χωρίον στό έργον τοῦ Κουκουλέ, δ.π., σ. 265 μέ τὰ σχετικά παρατηρήματα. Ἀς σημειωθῇ ότι τὰ όσα γράφει ό Ευστάθιος άποτελοῦν σχόλια στόν στίχον Σ 563 τῆς Ἰλιάδος τοῦ Όμήρου («*έσθηκε δέ (ένν. ή ἄμπελος) κάμαξί διαμπερές (άπό τήν μίαν άκρη στήν άλλη) άργυρέοισιν*»), πρβλ. και *Ἡσιόδου*, Ἀσπίς Ἡρακλέους 298. Κατά τόν άρχαῖον σχολιαστήν, πού θεωρεῖ τοὺς κάμακες ύποβαστάγματα τοῦ ἄμπελοῦ, «*στόλοις, οἱ εἰσι ξύλα όρθά παραπηγότα τοῖς ἄμπέλοις*». Κατά τὰ άλλα βλ. λεξικά λ. κάμαξ.

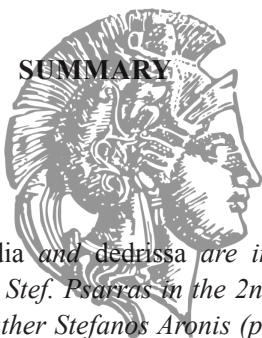
27. Βλ. *Δ. Ι. Πολέμη*, Καϊρικά οικογενειακά έγγραφα, Πέταλον 4, 1984, σ. 13(6), πρβλ. Πρ., δ.π., σ. 9.

όποιες γίνεται λόγος για διάφορα δένδρα σὲ κτήματα καὶ μάλιστα ἀμπέλια ἀλλὰ ἐλλείπει κυριολεκτικὰ ὁ ὅρος δεντρικά²⁸.

Ἄς προστεθῇ καὶ τὸ χωρίον τοῦ Στράβωνος (5, 3, 5), ὅπου ὁ λόγος γιὰ τὸ ἐλῶδες Καΐκουβον, περιοχὴ τοῦ Λατίου, τὸ ὁποῖον «εὐοινοτάτην ἄμπελον τρέφει τὴν δενδρίτιν». Τὸ «δενδρίτιν» ἀντιλαμβάνονται οἱ νεώτεροι συνήθως ὡς ἀμπέλι περιπλεκόμενον σὲ δένδρα. Στὸ παλαιὸν λεξικὸν τοῦ Γαζῆ ἀναγράφεται: «δενδρίτις ἄμπελος κλήμα ὡς εἶδος δένδρου, ἢ αὐξάνον περιτυλιγμένον εἰς δένδρα καὶ δενδρίζω γίνομαι δένδρον, ἔχω ἢ λαμβάνω τὸ εἶδος τοῦ δένδρου, εἶμαι ὡς δένδρον. Γιὰ «δενδρίτιδας ἀμπέλους» γίνεται συχνὰ λόγος στὸ σύγγραμμα τοῦ Κασσιανοῦ Βάσσου.

SUMMARY

STEF. D. IMELLOS
Viticulture of Naxos

ΑΘΗΝΩΝ

Entries of vine terms chamadia and dedrissa are included in a testament, published by the writer and dr Stef. Psarras in the 2nd vol. of notarial acts of the notary of Filoti (Naxos) Father Stefanos Aronis (previously published by I. K. Probonas in “Naxiaka chronika”, no. 18). The text attempts to assess the significance of the terms based on written sources and field investigations.

28. Βλ. ὅ.π., σ. 21(13) (ἀγριάμπελα), 47(39) (κομμάτι ἀμπέλι), 56(48) (κομμάτι χωράφι μὲ ἀμπέλι), 63(44) (ἀμπέλι), 67(57) (ἀμπέλι).